

Tanulmány

Mászlainé Nagy Judit

A szerepjátszós módszer segítségével létrehozott dialógusok elemzési lehetőségei

Abstract

This study takes under magnifying glass the measuring material of a former article obtained by roleplay method. The question – put at the beginning of the essay – is why the sociopragmatic measurement – done by myself – is suitable for explaining the linguistic misunderstandings among groups that speak the same language but have different ethnic backgrounds, and providing an appropriate view of their usage. The analysis of the dialogues, based on six theoretical models, also demonstrates this, moreover it gives the answer to the question which supposition could justify the origin of pragmatic mistakes mostly. The approaches of the dialogues are as follow: speech act theory, interactional sociolinguistics, the ethnography of communication, conversation analysis, relevance theory and pragmatics.

1 Bevezetés

A szociopragmatikai vizsgálatokat az a tény hívta életre, hogy mind az idegennyelv tanításban, mind pedig a különböző kulturális háttérű, de azonos nyelvet beszélő közösségek oktatásában számos nyelvi nehézség adódik. A nyelvtan megtanítása a nyelvórákon nem bizonyul elégségesnek, hiszen a való életben történő nyelvhasználat szabályainak ismerete nélkül az eltérő kulturális háttérű beszélőpartnerek sokszor nem értik meg egymást, illetve számos félreértés adódik a kommunikáló felek között.

A szociopragmatikai vizsgálatok arra vállalkoznak, hogy feltárják a félreértések pragmalingvisztikai, illetve szociopragmatikai természetét, illetve a mérések eredményeként kapott konkrét adatokkal hozzájáruljanak a hatékonyabb nyelvtanítás megvalósulásához.

A pragmalingvisztika és a szociopragmatika fogalmakkal egy előző tanulmányban részletesebben foglalkoztam (Mászlainé 2007). Most arra vállalkozom, hogy egy szociopragmatikai mérés példáján keresztül számot adjak néhány nyelvészeti elemzésről, melyek a diskurzust különbözőképpen közelítik meg. Ezek a megközelítések a következők: beszédaktus elmélet, interakciós szociolingvisztika, a beszélés néprajza, konverzációelemzés, relevanciaelmélet és a pragmatika. Azt remélem, hogy a különböző modellek felvázolása kapcsán választ tudok adni arra a kérdésre, hogy az általam végzett szociopragmatikai mérés miért alkalmas arra, hogy az eltérő etnikai háttérű, de ugyanazt a nyelvet beszélő csoportok közötti nyelvi félreértéseket megmagyarázza és nyelvhasználatukról megfelelő képet nyújtson.

Mielőtt rátérek az egyes elméletek tárgyalására, néhány mondatban felelevenítem azt a módszert, mely segítségével a példaként szolgáló dialógus létrejött.

Hasonlóan a CCSARP¹ keretein belül végzett magyarországi mérésekhez és más, külföldön végzett szociopragmatikai jellegű nyelvi adatszerzési módszerekhez, én is egy beszédaktust választottam vizsgálat tárgyául a kisiskolás korú magyar és roma gyerekek nyelvhasználatának vizsgálatához. A szóbeli nyelvhasználatot tükröző adatokat mesterséges körülmények között nyertem, hiszen a nyelvi stratégiákra és a megnyilatkozást létrehozó beszélő szándékára voltam kíváncsi, aminek természetes beszédkörnyezetben való szisztematikus feltérképezése, azt hiszem, lehetetlen vállalkozás is volna.

Az elemzendő nyelvi anyagot 15 szituáció szerepjáték formájában való eljátszásával nyertem. A szituációk olyan helyzetek, melyek (előzetes felmérés alapján) a tanulókkal a hétköznapi élet során valóban megtörténtek vagy megtörténhetnek. A szituációs keret felvázolása után a tanulónak az volt a feladatuk, hogy képek segítségével jelenítsék meg azt dialógus formájában esetenként más és más beszélőpartnerrel (szülő, barát, tanár). A diskurzuskiegészítő módszerekkel ellentétben itt nem hangzott el olyan instrukció, hogy 'Kérj bocsánatot!'. A tanulók maguk dönthették el, hogy jóváteszik-e a szituációban vázolt vétket, vagy sem. A szituációk mind olyan természetűek voltak, hogy valamilyen véték történt: egy norma megsértése (a tulajdon megkárosítása; a feladat nem teljesítése; hazudni valakinek, elvenni más tulajdonát; testileg bántalmazni valakit). Felnőttekkel való interjúk bizonyítják, hogy a norma megsértését esetünkben mindkét kultúra tagjai annak értelmezik.

Az eljátszott szituációkat magnószalagra rögzítettem, majd lejegyeztem. Az egyes elméletek bemutatása során ezek közül a dialógusok közül választok néhányat az elemzések illusztrálására.

A diskurzus eltérő megközelítései

Az általam tárgyalt hat megközelítés abban tér el egymástól, hogy a nyelvről különböző elméleti előfeltevések vannak. Mást gondolnak a nyelvi jelentés állandóságáról, a beszélői szándékosság szerepéről, a nyelvi jelentés interaktív jelentéshez való hozzájárulásáról és arról, hogy a nyelv milyen mértékben jött létre a kommunikatív célok elérésére. Ezek az előfeltevések befolyásolják a fogalmak használatát és a nyelvi adatszerzés módszereit is. A különböző elképzelésekből adódóan más elképzelések alakultak ki az adatgyűjtés módszeréről és az adatok elemzéséről. Így aztán abban is különbségek vannak, hogy az egyes megközelítések mely problémákra alkalmazhatók (Schiffrin 1994: 13). A hat elméleti modell áttekintése után éppen ezért választ próbálok adni arra, hogy a pragmatikai hibázások forrását melyik előfeltevés tudná a leginkább megmagyarázni.

A diskurzus leírásának megközelítései közül elsőként a beszédaktus elméletet választom. Noha a beszédaktus elmélet megnyilatkozásokat vizsgál, egyes fejezetei elvezetnek a diskurzus elemzéséhez. Ide tartozik a kontextus (a sikeres beszédaktus létrehozásának feltételei) és az illokúciós erő kapcsolata, valamint annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy egy megnyilatkozás hogyan tud egyszerre több aktust létrehozni (Schiffrin 1994: 7).

2 A beszédaktus elmélet

A beszédaktus elmélet kezdeményezője a Harvardon tanító nyelvfilozófus, John L. Austin volt. Elsőként ő ismerte fel, hogy a megnyilatkozásainkkal nemcsak leírjuk a világot, melye-

¹ CCSARP: Cross-cultural Study of Speech Act Realization Patterns: 1982-ben indított projekt, mely a kérést és bocsánatkérést 8 nyelven vizsgálja.

ket aztán igaznak vagy hamisnak ítélnék, hanem cselekszünk is velük, végrehajtásukkal megváltoztatjuk a világot. Austin a megnyilatkozásokat két csoportra osztotta: azokat a megnyilatkozásokat, melyek segítségével állításokat teszünk a világ dolgairól, konstatívumoknak nevezte el, azokat pedig melyekkel cselekszünk, performatívumoknak. A performatív megnyilatkozások elkülönítésének egyik kritériumaként azt adta meg, hogy az ilyen mondatokban egyes számú első személyű cselekvő ige (performatív ige) fordul elő. Csakhamar azonban azt tapasztalta, hogy az explicit performatívumokkal is végezhető állítás, és talált olyan performatív mondatokat is, melyekben nincs performatív ige. Így arra a következtetésre jutott, hogy lényegében minden megnyilatkozásunk cselekedet értékű. Minden mondat kimondása legalább egy beszédaktus végrehajtásának felel meg. A következő probléma annak a kérdésnek a megválaszolásából adódott, hogy akkor van-e különbség a performatívumot tartalmazó és anélküli megnyilatkozások között. Austin erre is választ ad a három aktus elkülönítésével: minden mondatunk olyan, hogy ha használjuk, legalább egy aktust végrehajtunk vele. A lokúciós aktus valami kimondásának aktusa, az illokúciós aktus valami mondásakor elvégzett aktus, a perlokúciós aktus pedig az illokúció hatása (Austin 1990: 113).

Austin tehát a beszédaktusok végrehajtása során az előbbi három aktust különítette el és a beszédaktus fogalmán a megnyilatkozás keretétől szolgáló helyzet egészét értette (például: 'Ezennel Önöket házastársakká nyilvánítom'). A beszédaktusok sikeres végrehajtásának feltételeit a szerencsefeltételekkel határozta meg. E feltételek szerint ahhoz, hogy egy beszédaktust valaki sikeresen hajtson végre, léteznie kell egy konvencionális eljárásnak, amely szerint a cselekvés végbemegy, szükség van bizonyos személyek és körülmények jelenlétére, a beszédaktust helyesen kell véghezvinni, és a beszédaktus létrehozójának bizonyos érzésekkel, szándékokkal kell rendelkeznie (Austin 1990: 40).

Elméletét Searle fejlesztette tovább, aki a beszédaktusok vizsgálatát azzal indokolta, hogy a beszéd egy szabályok által irányított intencionális viselkedés és egy nyelvet beszélni annyit jelent, mint beszédaktusokat végrehajtani. „A nyelvi kommunikáció legkisebb egysége nem a szimbólum, szó, vagy mondat, ahogy korábban feltételezték [...]. A beszédaktusok a nyelvi kommunikáció legalapvetőbb és legkisebb egységei” (Searle 1992: 30).

Searle a beszédaktusok vizsgálatával a *langue* vizsgálatát tűzte ki célul, vagyis a teljesen szabályos beszédaktusok létrehozására állított fel szabályokat. Abban Austin és Searle is egyetértett, hogy a beszédaktusok és a végrehajtásukra szolgáló mondatok *konvencionális* eszközök, melyek segítségével szándékokat fejezünk ki. A beszédaktusok által végrehajtott cselekvés Searle-nél azonban másképp értelmeződik, mint Austinnál. Searle a lokúció, illokúció, perlokúció helyett a következő felosztást javasolja: megnyilatkozási aktus (a szavak kimondása), propozicionális aktus (referencia és predikáció), illokúciós aktus (megjegyzések, kérdések, parancsok, ígéret) (Searle 1992: 40). A propozíció kifejezése szerinte mindig összekapcsolódik egy illokúciós aktussal, ezért az illokúciós aktusok általános formája: F(p). Searle a három részaktus közül az illokúciós aktusra figyel leginkább (Searle 1992: 51).

A beszédaktus-jelentésről Searle azt mondja, hogy kapcsolat van a beszédaktusok jelentése között és aközött, amit a beszélő gondol, amit a kinyilvánított mondat jelent, amit a beszélő szándékozik, amit a hallgató megért és azon szabályok között, melyek a nyelvi elemek szempontjából meghatározóak. Vagyis a beszédaktusok megtestesítik a beszélő szándékait, a mondat jelentését, és a beszélők az illokúciós aktus létrehozásakor az aktusra érvényes társadalmilag determinált konvencionális szabályokat követik, melyek mind a beszélő, mind a hallgató részéről hozzáférhetőek. Egy illokúciós aktust az illokúciós erőt jelölő szerkezet használati szabályai tesznek valamilyen beszédaktussá (például ígéretté). Ezek a szabályok a propozicionális tartalmi szabály (referencia és predikáció), az előkészületi szabály (háttértudás a beszé-

lőről és a hallgatóról), őszinteségi szabály (a beszélő pszichológiai állapota: hitek, vágyak) és a lényegi szabály (a megnyilatkozás valaminek számít, annak az illokúciós pontja, amit mondunk) (Searle 1992: 97).

Említésre méltó az a tény, hogy Searle szerint minden beszédaktust kifejezhetünk egy vagy több mondattal és egy mondattal több beszédaktust is végrehajthatunk. Ez lesz az alapja a közvetett beszédaktusokról való elgondolásnak. Searle beszédaktus elméletében magyarázatot nyújt arra, hogy azok a mondatok, melyeknek jelentésük részeként van egy bizonyos illokúciós erejük, hogyan használhatók egy másik illokúciós erővel rendelkező aktus végrehajtására.

Összefoglalva a beszédaktus elmélet főbb gondolatait, a következőket mondhatjuk el: a beszédaktus elmélet a nyelv funkcióira koncentrál, vagyis arra, hogy az emberek mit tesznek a nyelvükkel. A funkciók hasonlóak a kommunikatív szándékokhoz, a megnyilatkozás illokúciós erejéhez. Ezeket a kommunikatív szándékokat konvencionális folyamattal lehet végrehajtani és meg lehet őket 'címkézni' performatív igékkel. Az aktust egyetlen megnyilatkozással hozzuk létre, és azért tudjuk létrehozni, mert tudatában vagyunk a konstitutív szabályoknak, melyek az aktus alapjául szolgálnak. Ezek a szabályok a nyelvi kompetencia részét alkotják, és magukkal hordozzák a világról való tudást, a szociális tények tudását és a nyelvtanról való tudást is. A beszédaktus elmélet inkább megnyilatkozás-típusokkal foglalkozik, semmint megnyilatkozás példányokkal (Shiffrin 1994: 60).

Példa

Amennyiben alkalmazzuk az elképzelést az általunk választott sociopragmatikai mérésre, a következő mondható el: a bocsánatkérés mint beszédaktus Austin és Searle klasszikus osztályozásaiban is szerepel. Austinnál a viselkedők (behabitives) kategóriájába tartozik, Searle-nél pedig az expresszívák (expressives) között találjuk. Az expresszívák illokúciós célja a beszélő pszichológiai állapotának kifejezése, amelyet az őszinteségi feltétel rögzít. Searle megközelítésében a bocsánatkérés alapvető szerepe az érzelemkifejezés, a sajnálkozás. Thomas Searle szerencsefeltételeit alkalmazva a következő leírást adja a bocsánatkérésről (Thomas 1995: 99):

- a) propozicionális tartalmi feltétel: a beszélő sajnálkozását fejezi ki valamely múltbeli aktusa miatt.
- b) előkészületi feltétel: a beszélő úgy gondolja, hogy az aktus nem szolgálta a hallgató érdekét.
- c) őszinteségi feltétel: a beszélő sajnálkozik az aktus miatt.
- d) lényegi feltétel: a beszélő megnyilatkozása bocsánatkérésnek számít az elkövetett aktus miatt.

A bocsánatkérés egy illokúciós aktus, melynek nyelvi kifejezői bizonyos nyelvi elemek, az IFID-ek (IFID: illocutioning force indicating device). Az IFID-ek illokúciós erőt indikáló eszközök, vagyis konvencionális eljárások egy adott aktus véghezviteléhez. A bocsánatkérést explicit módon kifejező, zömében konvencionálizálódott formák a következők: sajnálat kifejezése (pl: sajnálom), megbocsátás kérése (ne haragudj), bocsánatkérés (bocsánat, bocsi, elnézést).

Idézzünk fel a kisiskolások körében végzett mérések közül egy dialógust, mint nyelvi adatot, és elemezzük a 2., 4., 6., 8. megnyilatkozásokat a beszédaktus elmélet alapján.²

² A szerepjátszó módszerrel nyert empirikus adat szituációs kerete egy norma megsértése volt: a tulajdon megkárosítása. A dialógus két magyar barát között hangzott el, akik közül az egyik ráöntötte az üdítőt a másik fözetére.

- (1) – Jaj, Ronetta, mit csináltál? Ráöntötted a gyönyörű házimra az innivalódat!
 (2) – *Én tényleg nem akartam, nagyon sajnálom.*
 (3) – Igen. De máskor ilyen elő ne forduljon!
 (4) – *Megígérem, hogy máskor nem fog megtörténni soha.*
 (5) – Jaj, most Irma néni mit fog szólni? Tönkrement a gyönyörű házim.
 (6) – *Én tényleg nagyon sajnálom, én tényleg nem akartam, én tényleg nem tudom, mit fog szólni Irma néni. Valahogy nem lehetne valahogy kijavítani?*
 (7) – Hát fölitatnánk.
 (8) – *Jó, segítetek neked.*
 (9) – Jó.

A (2) megnyilatkozás tartalmaz egy IFID-et (*nagyon sajnálom*), egy konvencionális formát, mely alapján a megnyilatkozást egyértelműen azonosíthatjuk bocsánatkérésnek.

A (4) megnyilatkozás azonban többféle problémát vet fel az azonosítás kérdését illetően. „*Megígérem, hogy máskor nem fog megtörténni soha*”. Ez a megnyilatkozás tartalmaz egy performatív igét (megígérem), mely ugyancsak IFID-ként értelmezhető, az ígéret illokúciós aktusát kifejező konvencionális eszköznek. Nézzük, melyek az ígéret beszédaktusának konstitutív szabályai (Searle 1992: 97):

Propozíciós tartalmi feltétel:	a beszélő predikálja a beszélő jövőbeli A aktusát
Előkészületi feltétel:	a beszélő képes A végrehajtására; H azt akarja, hogy a beszélő végrehajtsa A-t
Öszinteségi feltétel:	a beszélőnek szándéka megtenni A-t
Lényegi feltétel:	a beszélőnek A megtételére vonatkozó kötelezettségvállalásának számít

Láthatjuk, hogy a (4) megnyilatkozás valóban értelmezhető ígéretnek, ha a nyelvi kompetenciánk részét képező szabályokat alkalmazzuk rá. Ennek a megnyilatkozásnak az azonosítása azonban többféleképpen is történhet: egyrészt vehetjük ígéretnek, másrészt azonosíthatjuk bocsánatkérésnek, illetve a harmadik megnyilatkozásra adott válasznak, reagálásnak is tekinthetjük. Ha ugyanis a beszélő szándékát bocsánatkérésnek azonosítjuk, akkor a megnyilatkozás indirekt beszédaktusnak számít (a bocsánatkérést az ígéret aktusával fejezzük ki). Amennyiben a harmadik lehetőséget választjuk, akkor pedig a megelőző felszólításra adott válaszként foghatjuk fel. Hogyan döntjük el, hogy melyik illokúciós erő társítható hozzá? Mielőtt ezt a kérdést megválaszolnánk, nézzük meg, mi a helyzet a (6) megszólalással. *Én tényleg nagyon sajnálom, én tényleg nem akartam, én tényleg nem tudom, mit fog szólni Irma néni. Valahogy nem lehetne valahogy kijavítani?* Itt nem is egy, hanem két megnyilatkozással van dolgunk. A megszólalás első része a sajnálat kifejezése, bocsánatkérésnek minősül. A második megnyilatkozás a javítás felajánlása, mely expliciten is kifejeződik a 'kijavít' performatív igével. Noha konvencionálisan ezt a megnyilatkozást a javítás felajánlásaként értelmezzük, e beszédaktus egy indirekt beszédaktus, mely a kérdés aktusa által fejeződik ki, a szórend, a központozás és az igemód jelölése révén.

A (8) megnyilatkozás (*Jó, segítetek neked.*) szintén javítás a kommunikációs funkció felől, de ugyanakkor értelmezhető az egyetértés beszédaktusaként is diskurzusbeli funkcióját tekintve a 'jó' 'rendben'-ként való értelmezése által.

A szociopragmatikai mérések során az említett megnyilatkozások mind a bocsánatkérés illokúciós aktusának kifejezői. Milyen magyarázatot tudunk adni erre a feltevésre a beszédaktus elmélet segítségével?

A (4), (6), (8) megnyilatkozások magyarázatánál láthattuk, hogy nem egyértelmű a beszédaktus azonosítása. Találtunk bizonyos nyelvi jelölőket, mely alapján a (4)-et ígéretnek, a (6)-ot indirekten a javítás felajánlásának, a (8)-at pedig egyetértésnek minősítettük. A kommunikációs funkcióik alapján azonban bocsánatkérésnek tekinthetjük mindahányat.

A beszédaktusok azonosításakor problémát okoz az, hogy nincs egy az egyben való megfelelés a nyelvi jelölők és a kommunikatív funkciók között. Ezen kívül a beszédaktus azonosítása a megelőző, vagy utána következő beszédaktustól is függ.

A szociopragmatikai mérések azért azonosíthatják az említett megnyilatkozásokat a bocsánatkérés aktusainak, mert valószínűleg nem az egyedülálló mondatok funkcióit tekintik, hanem a diskurzus egészének funkcióját. A beszédaktus elmélettel magyarázva: a beszédaktusoknak létezik egy hierarchiája. A kisebb beszédaktusok nagyobb aktusokba ágyazódnak be (Schiffrin 1994: 87). Esetünkben az ígéret, a jóvátevés vagy az egyetértés beszédaktusa a bocsánatkérés aktusának részei.

Ha a hallgató részéről közelítjük meg a problémát, a beszédaktus megértésére kell összpontosítanunk. Az elmélet feltevése szerint az emberek azért tudják a nyelvet cselekvésre használni, mert a beszélgetés résztvevői tudatában vannak azoknak a szabályoknak, melyek segítségével aktusokat hoznak létre. A résztvevők tudása statikus tudás arról, hogy miből áll egy aktus, milyen típusú az az aktus és hogy hány aktusról is van szó az adott realizációban (Schiffrin 1994: 91). Esetünkben arról van szó, hogy a hallgató a nyelvi kompetenciájának részét képező szabályok segítségével azonosítani tudja a bocsánatkérést mint fő aktust és a kisebb aktusokat a fő aktus részeként realizálja.

3 Interakciós szociolingvisztika

A szociopragmatikai mérések során szerepjátszó módszer segítségével létrejött dialógusokat most az interakciós szociolingvisztika felől közelítem meg.

Az interakciós szociolingvisztika a beszédaktus elmélethez hasonlóan funkcionálisan közelíti meg a nyelvet. Itt azonban nem a beszédaktusok konstitutív szabályaival van dolgunk, hanem a szociális kapcsolatok és a szociális interakciók szabályaival (Schiffrin 1994: 113). Az elmélet az antropológiában és a szociológiában gyökerezik. Az antropológia irányzata felől John Gumperz, a szociológia felől pedig Ervin Goffman járult hozzá az elmélet kialakulásához. Mindkét irányzat egységes abban, hogy az én és a mások közötti interakciót, valamint a kontextust³ tanulmányozzák, és kapcsolatban vannak a kultúrával, a társadalommal és a nyelvvel (Schiffrin 1994: 105).

John Gumperz olyan fogalom- és eszközrendszert vezet be elméletében, melynek segítségével a beszélőpartnerek közötti nyelvi kommunikáció elemzése lehetővé válik. Szerinte az ugyanazt a nyelvet beszélő emberek ugyanazzal a nyelvi tudással rendelkeznek, de különbözőképpen kontextualizálják azt, amit mondanak. Így különböző üzeneteket hoznak létre és különbözőképpen értelmezik azokat. Ez szerinte azért van, mert más-más csoport (kultúra) tagjai vagyunk és nyelvhasználatunk reflektál arra, hogy kik vagyunk, mit akarunk kommunikálni és hogyan kommunikálunk (Schiffrin 1994: 133). Gumperz a kultúra, a társadalom és az

³ Egy megnyilatkozás a következő kontextusokban van elhelyezve: interaktív kontextus (az aktusok egymással való kapcsolata) és szociális kontextus (az aktus szociális jelentése).

egyén kóddal való kapcsolatát a *kontextualizációs jelölőkkel* (contextualization cue) magyarázza. A kontextualizációs jelölők a nyelvnek és a viselkedésnek olyan aspektusai (verbális és nonverbális jelek), melyek kapcsolatba hozzák a mondottakat a kontextuális tudással (például egy tevékenységtípusról való tudásunkkal) (Gumperz 1982: 131). Gumperz a megnyilatkozások felszíni szerkezetének (stratégiáknak) a szándékhoz (illokúciós erőhöz) való viszonyát a szociokulturális tudással magyarázza és a hallgató konverzációs következtetésére helyezi a hangsúlyt. Feltételezése az, hogy az interpretáció módjára hatással vannak a konverzációs implikatívák, melyeknek az az elvárás az alapjuk, hogy a tartalom és a felszíni stílus konvencionálisan jelennek meg. Az üzenet felszíni jellegzetességei (a kontextualizációs jelölők) eszközül szolgálnak arra, hogy a beszélő jelezze, a hallgató pedig értelmezze, hogy milyen tevékenységről van szó, illetve, hogy hogyan kell értelmezni a szemantikai tartalmat és hogyan kapcsolódnak az egyes mondatok az előzőekhez, vagy a következőkhöz. Kontextualizációs jelölő a nyelvi forma bármely jellegzetessége lehet, mely a kontextuális előfeltevéssel együtt jelzésre szolgál (Gumperz 1982: 131). A *kontextuális előfeltevések* az illokúciós erő kikövetkeztetése szempontjából lényegesekek. Ezek olyan háttértudások, melyek az interakció során lehetővé teszik a kommunikatív tevékenységtípus és az illokúciós aktus kikövetkeztetését (Schiffrin 1994: 99-100). A kontextualizációs jelölők a kontextuális előfeltevéssel együtt információt hordoznak, de a jelentéseket a *szituációs következtetéssel* kapjuk meg. A szituációs következtetés a beszélőpartnerektől interperszonális részvételt kíván, ami azt is jelenti egyben, hogy a beszélgetés fenntartása a résztvevőktől bizonyos nyelvi és szociokulturális tudást igényel (Schiffrin 1994: 102).

Goffman a szociológia felől közelítve ezekre a szociális interakciókra összpontosít. Szerinte kapcsolat van az interperszonális jelentések és a szociális struktúrák között. Feltevése alapján a szociális események alakítják ki az elvárásokat arra vonatkozólag, hogy a résztvevőknek miképp kell résztvenniük az interakcióban. Goffman leírja azon szociális és interperszonális kontextusok formáját és jelentését, melyek a jelentés dekódolása során előfeltevésként szolgálnak. Szerinte a nyelv egy olyan szimbolikus forrás, mely jelöli a szociális azonosságot és azt a kapcsolatot, mely az interakció során folyamatosan létrejön (Schiffrin 1994: 102).

Goffmannál az én egy társadalmi konstrukció, aki *homlokzattal* rendelkezik. A homlokzat olyan én-kép, melyet társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak. Az énmegjelentés az én rögzített formájú képe. Az egyén nagy gondot fordít a magáról kialakított kép ki-munkálására. Ez azért lesz fontos, hogy meghatározza a helyzetet a megfigyelők számára, illetve, hogy szerepjátékával megfeleljen a közösségben elfogadott normáknak (Goffman 1990: 3). A homlokzatnak vagy arculatnak két aspektusa van: a pozitív homlokzat és a negatív homlokzat. Az előbbi azt jelenti, hogy minden embernek az a kívánsága, hogy vágyai legalább néhány más ember számára kívánatosak legyenek. Az utóbbi pedig a személyes terület védését jelenti, vagyis azt, hogy minden embernek az a kívánsága, hogy cselekedeteiben mások ne akadályozzák (Brown & Levinson 1990: 39).

Példa

Most pedig nézzük meg, hogyan elemezhetjük a mérés során nyert adatokat az interakciós szociolingvisztika keretein belül. Mint azt láthattuk, az interakciós szociolingvisztika célja a *szituációs jelentések* felfedése. Ennek módszere a más megnyilatkozásokkal és interakciókkal való összehasonlítás. Az elmélet feltevése az volt, hogy a nyelv társadalmilag és kulturálisan létrehozott szimbólumrendszer, mely használata során makroszintű szociális jelentésre reflek-

tál (csoportazonosság, státuszkülönbségek) és mikroszintű interperszonális jelentést hoz létre (Schiffrin 1994: 102).

Esetünkben arról van szó, hogy a bocsánatkérés stratégiái egy társadalmilag meghatározott kontextusban jöttek létre, egy beszédesemény (lsd. a beszélés etnográfija) keretén belül, mely kulturálisan meghatározott. A stratégiák⁴ kontextualizációs jelölökként funkcionálnak, melyekben tükröződik a társadalmi norma. A stratégiák használatában szisztematikus eltéréseket mutattak az alábbiak (Mászlainé 2007: 77): Az 'elvenni más tulajdonát' beszédeseménnyen belül a baráttal szemben alkalmazott kedvelt stratégia a romáknál a -2 (a felelősség be nem ismerése), a magyaroknál pedig az *1.c* (bocsánatkérés). 'A tulajdon megkárosítása' esetében a tanárral szemben a romák inkább a *2.d* (a szándékosság hiánya), a magyarok pedig az *1.a* (sajnálattal kifejezés) stratégiát részesítették előnyben (lsd. melléklet).

A stratégiák, mint kontextualizációs jelölők a kontextuális előfeltevésekkel együtt a mondanivaló jelzésére szolgálnak. A kontextuális előfeltevés esetünkben az a háttértudás, hogy az egyes beszédesemények forgatókönyve hogyan alakul. Ez kultúránként eltérő, mert erre a tudásra a társadalmi élettel való kapcsolat során teszünk szert.

A megnyilatkozás jelentését azonban az interakciós szociolingvisztika szerint a szituációs következtetéssel kapjuk meg. Ez a szituációs következtetés a két kultúrában a következőképpen alakul a fentebb említett stratégiákkal kapcsolatban: a magyar gyerekek a norma megsértését követően a baráttal való kapcsolat során a másik fél negatív arculatának védését is szem előtt tartották, így a jelentés meghatározása szempontjából ez az interperszonális szerep lényeges szerepet kap a következtetésben (lsd. Goffman). A romáknál ugyanezen a ponton a kapcsolat fenntartására irányuló törekvést emelhetjük ki, amely egyfajta pozitív arculatvédelem, és ez a -2 stratégiával fejeződik ki. A tanárral való kapcsolat során más a helyzet. A romák ekkor többségükben saját arculatuk megvédésére törekedtek (*2.d*), a magyarok pedig a partner arculatát igyekeztek figyelembe venni, mely az *1.c* stratégiával fejeződik ki leginkább (Mászlainé 2007: 78).

Az interakciós szociolingvisztika arra is magyarázatot ad, hogy a beszélő egyes megnyilatkozásait miért éppen a beszélgetésnek egy bizonyos pontján hozza létre. Esetünkben a kontextualizációs jelölökként szolgáló stratégiák mindig olyan megnyilatkozást követnek, melyben a beszélőpartner sértettsége fejeződik ki. Így aztán az interakciós szociolingvisztika felől közelítve a következő „címkével” láthatjuk el ezeket az aktusokat: 'a partnerrel szemben elkövetett vételre való reagálás'. Ez az aktus az, mely a két kultúrában nyelvileg másképp fejeződik ki, és a kontextust tekintve is másképp értelmeződik.

4 A beszélés néprajza

A kisiskolások nyelvhasználatát most a beszélés néprajza felől vizsgálom. Ennek az elméletnek a létrehozása Dell Hymes nevéhez fűződik. Az elképzelés az *antropológia* és a *nyelvészet* tudományán alapul. A nyelvészethez azért kapcsolódik, mert a nyelvészek célja a kommunikáció megértése, és a beszélés néprajza a kommunikáció formáira és funkcióira fókuszál. Az antropológia annyiban járul hozzá az elmülethez, hogy a kommunikáció formáit a kulturális tudás és viselkedés részének tekinti. Nézete szerint az, ahogyan kommunikálunk, része azon

⁴ Goffman szerint ezek a stratégiák a szociális interakció közlekedési szabályai, vagyis olyan kódok, melyekhez az egyén az interakció során ragaszkodik (Schiffrin 1994: 132).

kulturális repertoárunknak, ahogyan a világot értelmezzük és ahogyan kapcsolatban állunk a világgal (Shiffrin 1994: 138).

Hymes azt a nézetet veszi át az antropológusoktól, hogy a kultúra, mely egy világnézetet foglal magában, olyan ideológiák rendszere, melyek szervezik és irányítják azt, ahogyan az emberek gondolkodnak, éreznek és cselekednek. A nyelvhasználat, mint a szociális viselkedés része, kultúrához kötött⁵, különböző intézményes kereteken belül valósul meg, és olyan normák szabályozzák, melyek a szociális intézményekre reflektálnak (Shiffrin 1994: 138-139).

Hymes a diskurzus megközelítése során a *kommunikálás struktúrájának és funkciójának* vizsgálatát tűzi ki célul. Ez a két dolog szervezi a nyelv használatát a szociális élettel kapcsolatban (Schiffrin 1994: 185).

A struktúráról és a funkcióról való tudás szerinte a *kommunikatív kompetenciánk* része. Ez utóbbi fogalom magában foglalja egyrészt a nyelvtan tudását, másrészt azt a tudásunkat, hogy a nyelvtant hogyan kell megfelelően használni (Schiffrin 1994: 140). A kommunikatív kompetencia tanulmányozása céljából Hymes hármas distinkciót vezet be: a beszédhelyzetek, beszédesemények és beszédaktusok egymásra épülő egységeit. Gondolatmenete szerint egy társadalomban nagy számú, a nyelv használatához köthető *beszédhelyzet* létezik, de mivel ezeknek nincsenek állandó használati szabályaik, nem lenne célravezető ezeket nyelvészeti jellegű kutatások tárgyává tenni. A *beszédesemény* azokra a tevékenységekre vonatkozik, amelyek a beszédhasználat szempontjából közvetlenül szabályok vagy normák irányítása alá vonhatók. A beszédesemények osztályozását a kommunikáció komponensei teszik lehetővé. Ezeket az összetevőket Hymes a SPEAKING betűinek magyarázatával adja meg. S (setting) a beszéd kerete, díszlete. Ez magában foglalja a beszéd idejét, helyét, pszichológiai keretét és az adott alkalom kulturális definícióját. P (participants) a résztvevőket jelenti. Az E (ends) a személyes és a kommunikatív aktusok céljait foglalja magában. Az A (act sequence) a cselekvések sorrendjét és tartalmát jelenti. K (key) az üzenet hangnemére utal, I (instrumentalities) pedig az eszközhasználatra, vagyis, hogy milyen csatornát, milyen nyelvet, kódot választ a beszélő. N (norms of interaction and interpretation) az interakciós és értelmezési normákat öleli fel, és végül a G (genre) zsáner vagy műfaj, a megnyilatkozástípusokra utal. Hymes szerint ahhoz, hogy sikeres legyen a kommunikáció, a beszélőknek mindegyikre tekintettel kell lenniük. A hármas felosztás legkisebb egysége a *beszédaktus*. A diskurzus elemzése szempontjából ez a legalapvetőbb. Beszédaktus akkor jön létre, ha a beszélő legalább egy illokúciós erővel bíró megnyilatkozást hoz létre hallgatójának címezve (Hymes 1997).

E hármas felosztás által a beszéd egy komplex szociokulturális kontextusba ágyazódik, melynek középpontjában a beszédesemény áll, és lehetővé válik a sémák, struktúrák elemzése, és a kommunikálás funkcióinak értelmezése. Egy ilyen leírás kulturális tudásra reflektál, mely segítségével tudjuk, hogy mely szavak és jelentések megfelelőek az adott időben, helyen és az adott célból.

Mivel a kultúra a tudás és a gyakorlat teljességét felöleli, a nyelvi vizsgálatok során kombinálhatjuk a *beszédaktus elméletet* és az *interakciós megközelítést*⁶. A beszédaktusok alapjául szolgáló konstitutív szabályok ugyanis a kulturális tudásunk részei, a kontextualizációs jelölők használata pedig a kommunikatív kompetenciára utal, mely a kultúrára jellemző hitek és cselekedetek egy rendszerében helyez el bennünket (Schiffrin 1994: 143-144).

⁵ Annak amit mondunk és teszünk, csak egy kulturális tudás keretén belül van jelentése.

⁶ Az etnográfiai megközelítés a kommunikáció minden fázisát és aspektusát figyelembe veszi a kulturális jelentéshez viszonyítva.

A beszédaktusokról való tudás a diskurzus struktúra funkcionális alapja, és megmagyarázza a megnyilatkozások multifunkcionalitását. Az interakciós szociolingvisztika pedig arra ad magyarázatot, hogy a megnyilatkozások hogyan refelektálnak a kontextusra, és hogyan hozzák létre a kontextust, illetve, hogy a megnyilatkozások miképp lesznek a szociális jelentés jelölői (Schiffrin 1994: 144-145).

A kisiskolásokkal végzett mérés során egy tanulóknak 15 szituációban kellett résztvenni. A társadalmi norma megszegésének természetétől függően öt téma szerint 15 *beszédeseményt* különítettem el. A témák a következők voltak: 1. a tulajdon megkárosítása 2. a feladat nem teljesítése 3. hazudni valakinek 4. elvenni más tulajdonát 5. testileg bántalmazni valakit. Az egyes témákon belül 3 beszédeseményt különítettem el aszerint, hogy kik a beszélőpartnerek (szülő, barát, tanár), és ezeket a beszédeseményeket a témához kapcsolódóan a tanulóknak különböző szituációkban kellett eljátszaniuk.

A beszélés néprajza felől a beszédeseményeket úgy jellemezhetnénk, hogy komponenseit közelebbről szemügyre vesszük. A *beszéd keretét* tekintve meg kell jegyezni, hogy minden esemény során néhány feszültséget eredményező előfeltételnek kellett teljesülnie (Szili 2003: 292): 1. a beszélő véghezvitt valamilyen cselekedetet 2. ez a cselekedet a beszélőközösség szemében valamilyen norma megsértése 3. ez a tett a hallgatóra nézve bántó, sértő. Ezen feltételek teljesülését követően előáll egy probléma, melyet a beszélőnek meg kell oldania, vagy a beszélőpartnereknek közösen meg kell oldaniuk. Ez tehát a *cselekvések sorrendje, tartalma* (act sequence)⁷. A *részvevők* egy témán belül, mint említettem, változtak. A partnerek eltérő szerepének vizsgálatára a két kultúra összehasonlítása miatt volt szükség. Eredményképpen azt kaptuk, hogy a magyarok a szülővel és a tanárral szemben, a romák pedig a baráttal való kapcsolat során alkalmaztak nagyobb számú stratégiát. Ezen kívül a partner szerepe a prag-malingvisztikai jelenségekre is magyarázatot ad. A roma gyerekek nagyon változatos nyelv-használattal fordulnak az „övéihez”, míg a magyarok esetében a kimunkáltabb stratégia alkalmazása a tanárral való kapcsolat folytán figyelhető meg. A résztvevők szerepe a személyközi interakció természetét is befolyásolja: A feladat nem teljesítése témában az anyával szemben a magyarok a másik fél arculatának védelmét is figyelembe vették. A romák ezzel szemben saját arculatukat védték, illetve a témára való utalás játszott fontos szerepet náluk (Mászlainé 2007: 77).

A beszédeseményeket jellemző személyes és a kommunikatív aktus *céljairól* azt mondhatjuk el, hogy a kommunikatív aktus célja a legtöbb esetben a bocsánatkérés véghezvitele volt, a személyközi célok pedig variálódtak. A két csoport tagjainak a személyközi céljai a következő eltéréseket mutatják: A magyar gyerekek a baráttal való kapcsolat során a másik fél arculatának védelmét is szem előtt tartották, míg a romáknál ugyanezen a ponton a kapcsolat fenntartására irányuló törekvést emeltük ki. A másik eltérés a tanárral szemben alkalmazott stratégiákban mutatkozott meg. A romák ekkor többségükben a saját arculatuk megvédésére törekedtek, a magyarok pedig a partner arculatát is igyekeztek figyelembe venni (Mászlainé 2007: 77).

Esetünkben a két csoport kommunikatív kompetenciájának feltérképezéséhez a fenti összetevők járulnak hozzá leginkább, mivel ezen komponensek reflektálnak a leginkább arra, hogy az egyes kultúra tagjai miképp építenek fel és értelmeznek egy beszédeseményt. Az egyes dialógusok részletes bemutatásától itt most eltekintek, mivel korábban a beszédaktusok és a kontextualizációs jelölők vizsgálata kapcsán már számot adtam az egyes megnyilatkozások

⁷ Részletesebben lsd. konverzációelemzés.

funkcióiról. Ami pedig a kommunikáció struktúráját illeti, a konverzációelemzés részben még bővebben szólnak róla.

Mint azt láthatjuk, az eddigi megközelítések közül a beszélés néprajza nyújtja a legátfogóbb képet a szerepjátszó módszer segítségével nyert dialógusokról. Az egyes megközelítések alapkoncepcióit definiálja, és mindezt összekapcsolja azzal az elképzeléssel, hogy a kommunikáció ezen aspektusai mind bizonyos kulturális jelentésekre reflektálnak (Schiffrin 1994: 181).

5 Konverzációelemzés

A szerepjátszó módszer segítségével nyert dialógusokat ezúttal a *konverzációelemzés* felől közelítem meg. Az elmélet az *etnometodológiában* gyökerezik. Ez a tudomány azt a módszert vizsgálja, hogy hogyan hozzák létre a társadalom tagjai szociális interakcióban a valóságot, s hogyan értelmezik azt rendezettnek, szabályosnak. Az etnometodológia kutatói szerint nem a szociális világ az, amely mindennapi cselekedeteinket determinálja, hanem fordítva, a társadalom tagjainak interakciójában valósul meg a szociális világ. A *konverzációelemzés* az etnometodológia egyik irányzata. Feltevése az, hogy a beszélgetés interaktív, rendezett nyelvi aktivitás, melynek szerkezete szabályokból, szabályrendszerekből és konvenciókból épül fel. Vizsgálati anyaguk a hétköznapi beszélgetés, és azokat a módszereket igyekeznek feltárni, amelyeket a nyelvi interakció résztvevői követnek, amikor beszélgetőpartnerük viselkedésére reagálnak. A konverzáció a szociális rend jelentésének forrása. Van saját rendje, és megállapítja a struktúra jelentését (Iványi 2001: 75).

A konverzációelemzés hasonlóságot mutat az interakciós szociolingvisztikával a szociális rend problémáját tekintve. Mindkét irányzat fő kérdése az, hogy a nyelv hogyan hozza létre a szociális kontextust, és hogyan jön létre a szociális kontextus által. Másfelől a kommunikáció etnográfijával is egyezések figyelhetők meg az emberi tudással, illetve a kommunikatív kompetenciával való kapcsolat miatt. A konverzációelemzés tárgya ugyanis a szociális események megértése, mely a társadalom tagjainak interaktív kompetenciáját képezi. A fellelhető hasonlóságok ellenére a konverzációelemzésnek mégis csak rá jellemző sajátos módszerei vannak (Schiffrin 1994: 232). Mint említettem, az elmélet feltevése szerint az interakció strukturálisan szervezett. Ebből kifolyólag ez az irányzat a beszéd szervezésének formáit kutatja, illetve mintákat, struktúrákat kutat.

A konverzációelemzés elméletének átfogó bemutatására itt most nem vállalkozok, de két fontos fogalmat kiemelek annak érdekében, hogy a szociopragmatikai mérés során létrejövő dialógusokat erről az oldalról is megközelíthessem. Ez a két fogalom a *szekvencia* és a *preferencia*.

A *szekvencia* olyan struktúra, mely két egymást követő s egymással összefüggő megnyilatkozásból áll. A második megnyilatkozás bizonyos formában meg is világítja az első tartalmát. A párszekvencia második részében különböző válaszcselekvések valósulhatnak meg. A válaszreakció akkor koherens, ha a kiváltó megnyilatkozásnak az illokúciós szándékával vagy valamely pragmatikai előfeltevésével kapcsolatos. A párszekvenciák második része sokszor nem közvetlenül követi az első részt, mert a beszélők a két párrész közé bármikor új szekvenciát toldhatnak be. A mellékszekvencia ilyen betoldott szekvencia (Lerch 2003: 130-131).

Esetünkben arról van szó, hogy a szerepjátszó módszer segítségével nyert dialógusok az egyes megnyilatkozások logikája és felépítése segítségével egy cselekvéstípusként rekonstruálhatók. Ez a cselekvéstípus a bocsánatkérés. A szekvenciák a sértés/vétek elkövetésével kez-

dődnek, majd ezt követi a vétekre adott válasz (az esetek többségében a bocsánatkérés). Ezt követően a beszélő és a címzett tovább tárgyalnak a megbocsátásról, és a szekvencia záró egységben végül megbocsátás történik, vagy pedig a bocsánatkérés el nem fogadása (ez utóbira nemigen akadt példa). Ha a bocsánatkérés cselekvéstípusán belül az utolsó, záró szekvenciára összpontosítunk, egy olyan párszekvenciával találjuk magunkat szemben, ahol az első tag egy bocsánatkérési stratégia, a második tag pedig az arra adott válasz.

Az, hogy éppen ezt a párszekvenciát emelem ki a nagyobb szekvencia egységből (a bocsánatkérés cselekvéstípusából), nem véletlen. A dialógus záró megnyilatkozásai ugyanis szorosan köthetők a konverzációelemzés másik lényeges fogalmához, a *preferenciához*.

A szekvenciális szerveződés leírásában a preferenciarendszer azt magyarázza, hogy miképpen érik el a beszélők a személyközi megértést azáltal, ahogyan a nyelvi cselekvéseket megvalósítják, illetve a rájuk adott válaszokat kiválasztják. A preferenciarendszer magyarázata a konverzációelemzés szakirodalmából a következő: „a preferenciarendszer egy párszekvencia alternatív, de nem egyenrangú második részei közti választás, illetve a megvalósult forduló interpretációját szabályozza” (Lerch 2003: 132). A párszekvencia első részeként produkált nyelvi cselekvés több cselekvési lehetőséget kínál fel a beszélőpartnernek, és ezek egyikét preferálja, előnyben részesíti. Ha a beszélőpartner nem valósítja meg a preferált alternatívát, akkor ez releváns hiányként értelmeződik, és következtetést vált ki (Lerch 2003: 132).

Az előző megállapításoknak az elemzésünkre vetítve két következménye van: az egyik az, hogy a bocsánatkérés megnyilatkozását követően a beszélő által elvárt preferált válasz a megbocsátás, aminek szociálpszichológiai dimenziója (Lerch 2003: 137) az, hogy a beszélőpartnerek viszonya helyreáll. A dialógusok során azonban a bocsánatkérést egy sor olyan megnyilatkozás követi, melyek nem preferáltak, ezért a bocsánatkérő fél számára ezek a válaszok azt a következtetést vonják maguk után, hogy a hallgató nem értette meg a kiváló beszédaktus által közvetített konvencionális szándékot, ezért újra és újra próbálkozik addig, amíg a partner válasza preferált nem lesz. A dialógus utolsó megnyilatkozása a vizsgált esetekben a bocsánatkérés elfogadását fejezi ki, vagyis a bocsánatkérő szempontjából preferált válaszcselekvésnek minősül. Nézzünk erre egy példát.

1: – Szia Nóri!

2: – Szia Andi.

3: – *Jól* vagy már?

4: – Jobban vagyok má:r... Megígérted, hogy hozod a *házimat*, *hol* van?

5: – Óh, hát elfelejtettem.

6: – Akkor, akkor=én mibe fogok írni? (?). Hogy fogom bepótolni?=Én *nem* szoktam ilyet csinálni,=hogy nem csinálom meg.

7: – Ó, ne haragudj, .kiment a fejembe:l. Nem figyeltem oda.

8: – Lehet, hogy már holnap. *megyek* az iskolába, és akkor *mit* fognak szólni?

9: –ma:jd, lehet, hogy mhm most gyorsan elszaladok érte, és a hm.. majd mindjárt ..

10: – Jó:l van,⁸

⁸ . ereszkedő hanglejtés, melyet szünet követ; a kijelentő mondat vége
 ? emelkedő intonáció, melyet szünet követ: a kérdő mondat vége
 , folytatódó intonáció
 ! élénk intonáció
 ... törés, szünet a ritmusban, ereszkedő intonáció nélkül (minden fél másodperc jelölt)
 : meghosszabbított szótag
kurzív erősebb hangsúly

A kérdés az, hogy a preferált válaszcselekvés milyen megnyilatkozást vs. bocsánatkérési stratégiát követ. Esetünkben a 9-es megnyilatkozás a jóvátevés felajánlása. Amennyiben ezen utolsó előtti megnyilatkozások (stratégiák) használatának gyakori voltát elemezzük, rávilágíthatunk arra, hogy mely stratégiának van az adott kultúrában preferált státusza a személyek közötti viszony helyreállítása szempontjából. 'A feladat nem teljesítése' témában megvizsgáltam ezen szekvenciázáró párok első tagjainak gyakoriságát, és azt találtam, hogy a magyaroknál a szülővel szembeni bocsánatkérés során az 'ígéret a jövőbeli elkerülésre' stratégiának volt preferált státusza. A románoknál ugyanebben az esetben a „bocsánatkérés” stratégiája foglalta el ezt a helyet. A barátal szemben a magyaroknál a 'magyarázkodás', a románoknál 'a szándékosság hiánya' volt nagyobb számú. Végül a tanárral való dialógusokban a magyarok 'a javítás felajánlását', a románok pedig a 'tanácsalanságot' részesítették előnyben. A záró párszekvencia első tagjának preferált státusza a transzkripcióban is jól látható. A hezitáció és a szünet olyan jelölők, melyek preferenciát, vagy diszpreferenciát jelölhetnek. Másfelől Jeffrey D. Robinson szerint ha a bocsánatkérés a párszekvencia első tagja, akkor preferenciaszerveződése van. A preferált megnyilatkozások enyhítik a vétket, a diszpreferált aktusok pedig erősítik és elismerik azt, hogy támadás történt (Robinson 2004: 292).

Azt gondolom, ezzel a megállapítással mi is egyetérthetünk, hiszen mint láttuk, kiderült, hogy a hallgató által preferált megnyilatkozás valóban enyhítette a vétket, míg a többi bocsánatkérési stratégia tényleg a vétek elkövetését támasztotta alá, és nem számított az adott kultúrában preferált bocsánatkérésnek.

6 A relevanciaelmélet

A kisiskolások dialógusait most kognitív nyelvészeti szempontból közelítem meg a relevanciaelmélet segítségével. A kognitív nyelvészet feltételezése szerint a beszédaktusok, megnyilatkozások nemcsak szociálisak, hanem a *kognícióval* is összefüggnek. A kogníció az emberi elmét jelenti, mely a megismerés folyamatainak képességét is magában foglalja (észlelés, gondolkodás, beszéd). A *kognitív nyelvészet* feltételezése az, hogy a természetes nyelv és az emberi kogníció két komplex jelenség, melyek egymástól elválaszthatatlanok. A kogníció az összes elméleti struktúrát és folyamatot leképezi, és magában foglalja az emberi tudásszerzés folyamatának összességét. Az ember beszédre való képessége a kogníció egy speciális része, csak az emberre jellemző mentális képesség, mely a legtöbb általános kognitív képességünk alkotórésze (Schwarz 1992: 36).

A nyelv és kogníció kapcsolatát az egyes elméletek különbözőképpen magyarázzák. Az egyik lehetséges magyarázat a relevanciaelmélet. A relevanciaelmélet megalkotói D. Sperber és D. Wilson. Felfogásuk szerint *a megnyilatkozás értelmezésének* háttérében két folyamat áll: a nyelvi folyamatok és a következtetési folyamatok (Reboul & Moeschler 2005: 65). A két folyamat elkülönülését az általánosított modularitás hipotézisével magyarázzák. E szerint az emberi elmét moduláris és nem moduláris komponensek alkotják. A nyelvtan moduláris (relatív autonóm rendszert alkot az elmében) és erre épülnek a következtetési folyamatok, melyek nem modulárisak, ugyanis a centrális folyamatok részei. A következtetési folyamatok

CAPS nagyon erős hangsúly

= ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részei, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell választani egymástól, vagy ez a jel jelöli azt is, ha két megnyilatkozás között nincsen intervallum, de átfedés sincs. (Schiffrin 1994: 431-432)

kat az elme *pragmatikai képessége* teszi lehetővé, mely a metakognitív területhez tartozó metareprezentációs modulok összessége, vagyis a metapszichológiai, megértési és logikai modulok összjátéka (Németh T. Enikő 2003).

A relevanciaelmélet a kommunikációt *következtetési modellel* magyarázza. Az elképzelés Grice két állításán alapul, melyek közül az egyik az, hogy az emberi kommunikáció egyik jellegzetessége a szándékok kifejezése és megértése, a másik pedig az, hogy a megnyilatkozások elvárásokat támasztanak a relevancia irányába (Wilson & Sperber 2004: 607).

Az elmélet megalkotóinak feltevése az, hogy az emberi kogníció alapvető jellegzetessége a *relevancia* keresése. A relevancia fogalmát a *kontextuális hatással* és az *értelmezési folyamatot kísérő erőfeszítéssel* közelíthetjük meg. Most ezeket a fogalmakat szeretném tisztázni (Wilson & Sperber 1987).

Egy információ akkor releváns számunkra, ha az bizonyos módon kölcsönhatásban van a már meglévő feltételezéseinkkel. Az új információ három módon állhat kölcsönhatásban a már meglévő feltevések kontextusával: 1. A meglévő kontextussal kombinálva implikációt nyújt 2. Már meglévő feltevéseket erősít meg 3. A régi információval szembenáll, illetve felfüggeszti azt. Ezeket a kölcsönhatásokat kontextuális hatásnak hívjuk. Az új információ akkor releváns egy kontextusban, ha ott van kontextuális hatása, és minél nagyobb ez a hatás, annál relevánsabb (Wilson & Sperber 1987: 13).

Az értelmezési folyamatot kísérő erőfeszítés oly módon járul hozzá a relevancia értelmezéséhez, hogy minél kisebb erőfeszítést kíván az értelmezési folyamat, annál nagyobb a relevancia.

Összefoglalva a fentieket, azt mondhatjuk, hogy egy megnyilatkozás akkor maximálisan releváns, ha azt úgy továbbítják, hogy a lehető legtöbb információt hordozza, és a lehető legkevesebb erőfeszítést igényli az értelmezési folyamat. A relevancia elve pedig kimondja, hogy a következtetési kommunikáció minden aktusa az optimális relevancia garanciáját hordozza (Wilson & Sperber 1987: 15).

E rövid áttekintés után nézzük meg, hogy az előzőekben vizsgált kommunikatív stratégiák milyen értelmet nyernek egy kognitív elméletben.

Példa

A relevanciaelméletben a kommunikatív stratégiák értelmezése mentális kontextusban történik, mely a szociális és fizikai kontextus internalizálását is magában foglalja. A nyelvhasználat individuális probléma megoldás, melynek alapja a beszélő oldaláról az a vágy, hogy a hallgató megértse, a hallgató felől pedig az a feltételezés, hogy a releváns értelmezés levezethető, és érdemes ennek érdekében erőfeszítést tenni (Foster-Cohen 2004: 294-295).

A relevanciaelméletet a beszédaktus elmélet nem határolja be (csak akkor beszélhetünk beszédaktusokról, ha bizonyos feltételek találkoznak). Itt nem a konstitutív szabályok tudásáról van szó, hanem egyfajta individuális nézőpontról. Az indirekt aktusok értelmezésekor annak magyarázata áll a figyelem középpontjában, hogy a beszélő hogyan alakítja a megnyilatkozást annak érdekében, hogy a kontextuális jellegzetességek a hallgató kognitív környezetének megváltoztatását szolgálják (Jary 1998: 4).

Most pedig nézzük a példánkat! Azt mondtuk korábban, hogy 'a szándékosság hiánya' stratégia a romáknál a tanárral szemben elkövetett vétség esetében a vétségre való reagálás kontextualizációs jelölője. Most nézzük meg, hogy mit mondhatunk el erről a stratégiáról, ha a megnyilatkozás párt a relevanciaelmélet felől közelítjük meg. A dialógus így szólt:

Tanár/szemüveg : a tulajdon megkárosítása

A: – Gyerekek, aki nem hetes, azonnal menjen ki sorakozni! Hoppá, Friderika, most látom, mi történik itt?

B: – B. elvette az asztalról a tolltartómat, és elkezdünk kergetőzni, és véletlenül lelöktem a szemüvegét. (3/2.d)

A: – *Ejnye, ejnye, hát hogy tehetél ilyet? Nem tudjátok, hogy a teremben tilos szaladgálni?*

B: – *Véletlen volt. (2.d)*

A: – De ráadásul nézd meg, még a szemüvegem is leesett a földre! Darabokra törött. Hát mit gondolsz, hogy fogok én ezután olvasni? F., nagyon nagy kárt okoztál.

B: – Nem akartam, csak véletlen volt. (2.d/2.d)

A: – Hát, bízom benne, hogy csak véletlen volt. Máskor ilyen ne forduljon elő!

B: – Igen.

A kiemelt megnyilatkozáspár értelmezésekor két típusú folyamatra van szükség: a megnyilatkozások logikai formájának előhívására és az implikaturák kihámozására. A megnyilatkozások ugyanis logikai formákat kódolnak (konceptuális reprezentációkat), melyet a beszélő azért választott, hogy bemenetként szolgáljon a hallgató értelmezési folyamatához. Az implikaturák pedig olyan kontextuális implikaturák, melyek a következtetési folyamat eredményei. Nézzük, hogyan megy végbe az értelmezési folyamat (Lenci 1995).

a., *A* azt mondja *B*-nek: *Ejnye, ejnye, hát hogy tehetél ilyet? Nem tudjátok, hogy a teremben tilos szaladgálni?*

b., *A* megnyilatkozását úgy hozta létre, hogy a kontextuális jellegzetességek a hallgató kognitív környezetének megváltoztatását szolgálják. *A* indirekt beszédaktust hozott létre, a magyarázat kérésének illokúciós aktusát.

c., *B* számára *A* kommunikatív szándékának megtalálása a nyelvi bemenet dekódolásával kezdődik. Előbb a mondat szemantikai reprezentációját kell feltárnia, vagyis a propozíciós tartalmat, majd a mondat módját kell dekódolnia. Esetünkben a kérdő mondat olyan mód, mely azt a tényt kommunikálja, hogy a beszélő a propozíciót (tilos a teremben szaladgálni), mint vágyott gondolatot relevánsnak véli⁹. A mód dekódolása egy kiinduló feltevés-halmaz, mely kontextualizálódik. Innentől kezdve indulhat a következtetés a kontextusból. Jelen esetben a mód megtalálása aktiválja a hallgató tudását arról, hogy mit jelent az, hogy a teremben tilos szaladgálni. Ez egy norma megsértése, melynek következménye az, hogy a szemüveg leesett a földre. *A* nem örül neki, büntetés is várható és ha továbbra is fenn kívánja tartani kettőjük jó kapcsolatát, magyarázatot kell adnia a történetekre.

d., *B* értelmezi *A* megnyilatkozását. *B* megkeresi azt a kontextust, amelyben a lehető legnagyobb kontextuális hatással jár a megnyilatkozás feldolgozása.

e., *B* számára d., indítékot szolgáltat arra, hogy megtegyen egy cselekvést.

f., *B* megnyilatkozása optimálisan releváns *A* számára, mivel *B* hozzájárul cselekedetével ahhoz, amit *A* fel akart ismertetni vele. *B* ugyanis megmagyarázza tettét, és azt mondja, hogy nem ő tehet a vétekről. Ezzel hozzájárul az *A* részéről vágyott gondolathoz és válaszol *A* indirekt aktusára.

g., *A* *B* által létrehozott '*Véletlen volt*' megnyilatkozás egy csomó olyan propozíciót tartalmaz, melyek a kontextus részei. Ezeket a propozíciókat következtetési folyamatokkal kapjuk

⁹ A mód értelmezése persze sosem azonos az illokúciós erővel. A mód csupán egy nyom az interpretációhoz.

meg. A '*Véletlen volt*' a szándékosság hiányát jelenti, vagyis *B* nem akart ilyet tenni és nem akart a teremben szaladgálni.

Mint azt láthatjuk, a stratégiák jelentésének értelmezése a relevanciaelmélet keretein belül az emberi racionális viselkedésen alapul és a különböző képességek interakcióinak eredménye. Összefoglalva a fenti elemzést, a következőket állapíthatjuk meg: A kommunikatív szándék megtalálása a következtetési kommunikációban a nyelvi input dekódolásával kezdődik. A mondat szemantikai reprezentációjának megtalálása után a mondat módjának dekódolása következik, vagyis a propozicionális forma beágyazása a propozicionális attitűdbe. A propozicionális attitűd hozzáadódik egy feltevés-halmazhoz, majd a hallgató megpróbálja megtalálni azt az interpretációt, ami a relevancia elvével összeegyeztethető.

7 Pragmatika

Noha az előzőekben tárgyalt relevanciaelmélet is a pragmatikához tartozik, mégis külön fejezetként tárgyalom Geoffrey Leech elméletét. A kognitív nyelvészettel ellentétben ő szociális szempontból közelíti meg a pragmatikát, és ez a nézőpont a dialógusok elemzését megintcsak más megvilágításba helyezi.

Leech a *Principles of Pragmatics* című munkájában elkülöníti a *nyelvtant*, a *személyközi pragmatikát* és a *szövegpragmatikát*. Ezen elkülönítés segítségével megalkotja a nyelv folyamat-modelljét (process model) egy eszköz-cél elemzés keretében (Leech 1983: 159). A személyközi retorika szintjén (diskurzus) a nyelv funkciója egy személy attitűdjének kifejezése, és a hallgató attitűdjének befolyásolása. A szövegpragmatika szintjén a szöveg funkciója azt foglalja magában, hogy a nyelv úgy működik, mint egy szöveg létrehozásának eszköze. A nyelvten funkciója pedig az üzenet közvetítése (Leech 1983: 56).

Leech figyelmét leginkább a *személyközi pragmatikára* összpontosítja, mivel a nyelv funkcionális modelljében ez az a szint, mely a többi fölé rendelt. Leech más szóval ezt a szintet diskurzusnak hívja. A diskurzus magában foglalja az üzenet közvetítését és az üzenet magában foglalja a szöveget. A diskurzus lehet egyetlen megnyilatkozás vagy illokúciók szekvenciáját is magában foglalhatja (Leech 1983: 159).

Az *eszköz-cél* elemzés keretében a cél az lesz, hogy a hallgató a diskurzus illokúciós erejét megértse. Ez a folyamat a problémamegoldás folyamata, ami egyenlő lesz a hipotézis formálás és ellenőrzés folyamatával. Az eszköz-cél elemzést most egy dialógus segítségével mutatom be (Leech 1983: 62-63).

- (1) – *Jaj, Ronetta, mit csináltál? Ráöntötted a gyönyörű házimra az innivalódat!*
- (2) – *Én tényleg nem akartam, nagyon sajnálom.*
- (3) – *Igen. De máskor ilyen elő ne forduljon!*
- (4) – *Megígérem, hogy máskor nem fog megtörténni soha.*
- (5) – *Jaj, most Irma néni mit fog szólni? Tönkrement a gyönyörű házim.*
- (6) – *Én tényleg nagyon sajnálom, én tényleg nem akartam, én tényleg nem tudom, mit fog szólni Irma néni. Valahogy nem lehetne valahogy kijavítani?*
- (7) – *Hát fölitatnánk.*
- (8) – *Jó, segítetek neked.*
- (9) – *Jó.*

Az elemzés első lépéseként a résztvevők céljairól kell számot adnunk. Utólagos kérdésfeltevés során kiderült, hogy Nóri célja a beszélgetésben az volt, hogy Ronetta bocsánatot kérjen, és találjon ki valami megoldást. Ronettától pedig azt tudtuk meg, hogy megbocsátást szeretett volna nyerni, illetve féltette barátnőjét a büntetéstől, ezért szerette volna a hibát helyrehozni. A diskurzus kimenetele az, hogy Ronetta elfogadja Nóri célját, hiszen az a saját céljával is egybevág. Most nézzük meg Nóri (a beszélő) szempontjából, hogy hogyan közvetíti üzenetének illokúciós erejét, és Ronetta (a hallgató) hogyan érti azt meg. Az első megnyilatkozás létrehozásával a beszélő célja¹⁰ az volt, hogy a hallgató bocsánatot kérjen, és találjanak ki valamit, hogy mit csináljanak. Az üzenet létrehozását két interperszonális elv korlátozta: az együttműködés elve és az udvariasság elve. Ezen kívül az üzenetet szöveggé kellett kódolni. Ez egy nyelvi tranzakció, mely az aktuális fizikai formában valósult meg. (Jaj, Ronetta, mit csináltál? Ráöntötted a gyönyörű házimra az innivalódat!) A beszélő az üzenetet többféleképpen is kifejezhetné. Választása attól függ, hogy a szituáció milyen mértékben követeli meg az udvariasságot. A kódolás során a fonetikai kimenethez értelem, jelentés tartozik, melyet a szövegretorika kontrollál¹¹. A következő lépés egy a kódolással ellentétes folyamat, a szöveg dekódolása üzenetté. Ez már a hallgató feladata lesz. A kódolás és a dekódolás folyamata szimultán, és nem pedig egymást követik. A hallgató részéről a beszélői megnyilatkozás megértéséhez következtetési folyamatra van szükség. Amennyiben a megnyilatkozás indirekt, az implikátúra kikövetkeztetése lesz a feladat.

Jelen esetben a hallgatónak egy indirekt megnyilatkozással van dolga, hiszen a beszélő üzenetét nem direkt módon hozta létre. A hallgató abból, amit hallott, illetve a kontextusról való háttérinformációból (hibát követett el, és ez a beszélőnek kellemetlen), valamint a háttérfeltevéseiből (a beszélő figyelembe veszi a személyközi retorikát irányító elveket) hipotézist állít fel (Leech 1983: 41). Ez esetünkben a következő: Nóri haragszik, és a tanár néni meg is büntetheti ezért. Mint látjuk, ez a feltevés Ronetta részéről nem teljesen azonos a Nóri által szándékozott üzenettel. Éppen ezért a dialógus tovább folytatódik, míg végül a hallgató feltételezése („mondtam neki, hogy valamit csináljunk”) egybevág a beszélő eredeti üzenetével. Más szóval Ronetta bocsánatot is kért Nóritól, és meg is oldották a problémát. A kommunikáció sikeres, mert a résztvevők elérték céljaikat.

Példánk során világossá vált, hogy a problémamegoldás során milyen szerepet játszanak a nyelvi kommunikáció különböző, fentebb említett szintjei (nyelvtan, szövegpragmatika, személyközi pragmatika).

A szerepjátszó módszerrel létrehozott dialógusok elemzésére most a *személyközi retorika* felől hozok példát. Mint említettem, ez az a szint a nyelv funkcionális modelljében, melyet Leech részletesebben is kidolgozott. Közelebbről: az udvariassági elv kidolgozására fordított nagy figyelmet. Leech az udvariasságnak nagy szerepet tulajdonít annak magyarázatában, hogy az emberek miért fejezik ki indirekten gondolataikat. Leech udvariassági elvének (PP: politeness principle) és Grice együttműködési elvének (CP: cooperation principle) ugyanaz a státusza. Azt magyarázzák, hogy az emberek miért nem veszik mindig figyelembe a Grice-i maximákat. Leech *udvariassági alapelve* a következő (Leech 1983: 132): Minimalizáld az udvariatlan gondolatok kifejezését! Maximalizáld az udvarias gondolatok kifejezését! Ezen alapelv értelmében Leech új maximákat vezet be, melyekre azért van szükség, hogy a beszélgetések kapcsán meg tudjuk magyarázni a szándékokat és a jelentést. Az udvariasság máximái a következők: 1. tapintat-maxima: Minimalizáld a partner költségét! Maximalizáld a part-

¹⁰ A célokat utólagos kérdésfeltevéssel ellenőriztem.

¹¹ Ezt is elvek és maximák irányítják, de erről itt most nem szólok (ld. Leech 1983: 64).

ner hasznát! 2. nagylelkűség-maxima: Minimalizáld az én hasznát! Maximalizáld az én költségét! 3. jóváhagyás-maxima: Minimalizáld a partner leszólását! Maximalizáld a partner dicséretét! 4. szerénység-maxima: Minimalizáld az én dicséretét! Maximalizáld az én leszólását! 5. egyetértés-maxima: Minimalizáld a nézeteltérést a partnerrel! Maximalizáld az egyetértést a partner iránt! 6. rokonszenv-maxima: Minimalizáld az ellenérzést a partner iránt! Maximalizáld a rokonszenvet a partner iránt!; A felsoroltakon kívül vannak még magasabb rendű elvek, de elemzésem szempontjából a fentiek érdemelnek figyelmet.

Leech udvariassági maximái lehetőséget nyújtanak a kultúrák közötti összehasonlításra, ami azt jelenti, hogy az egyes kultúrákban más és más maximák érvényesülnek, illetve más maximák érvényesülésének tulajdonítanak jelentőséget. Ha a szerepjátszó módszer segítségével nyert dialógusok bocsánatkérési stratégiáit az udvariasság maximáival helyettesítjük (ezt nem minden stratégia azonosításakor tehetjük meg egyértelműen), a következő kép rajzolódik ki:

A szülővel való dialógusok során a romák semmilyen udvariassági maximát nem vettek figyelembe. A magyarok ezzel szemben többször tekintettel voltak a tapintat (5: ígéret a jövőbeli elkerülésre), szerénység (2.b: önnön hiányosságunk beismerése) és az egyetértés (3: magyarzkodás) maximáira. A baráttal való kapcsolat során más a helyzet. Itt a magyar gyerekek csupán a nagylelkűség maximáját (1.c: bocsánatkérés) tartották szem előtt, míg a roma gyerekek több stratégia alkalmazása során is figyelembe vették a szerénység (1.a.a: a szégyen kifejezése, 2.b: önnön hiányosságunk beismerése), illetve a rokonszenv maximáját (2.d: a szándékoság hiánya). Végül a tanárral szemben alkalmazott stratégiák maximákkal való párosítása is érdekes információval szolgál. A magyarok több ízben törekedtek a tapintat (5), a szerénység (2.a: a hiba beismerése) és egyetértés (3) maximáihoz igazodni, míg a romák inkább a rokonszenv (2.d) és a szerénység (1.a.a, 2.b) maximákat részesítették előnyben. Amennyiben a -2 (a felelősség be nem ismerése) stratégiát udvariatlannak tartjuk, úgy a romák részéről találhatunk ilyen megnyilatkozásokat.

Összességében elmondhatjuk, hogy ha Leech udvariassági elve felől közelítjük meg a kiskolások dialógusait, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyarok a szülőkkel és a tanárral szemben udvariasabbak, a romák pedig a baráttal való kapcsolat során. Ezen kívül a két kultúrában az udvariasság különböző maximák figyelembevételét jelenti, és egy és ugyanazon maxima más és más stratégiákhoz társulhat.

8 Befejezés

Ebben a tanulmányban az általam végzett szociopragmatikai mérés során vizsgált dialógusok eltérő szempontú nyelvészeti elemzéseinek bemutatására vállalkoztam. Az általam szociopragmatikainak nevezett elemzés a nyelvhasználat pragmatolingvisztikai és szociopragmatikai jelenségeire összpontosított (Mászlainé 2007). A szerepjátszós módszer segítségével nyert dialógusok azonban többféleképpen elemezhetők. Éppen ezért a tanulmány során hat nyelvészeti modell segítségével közelítettem meg a párbeszédet. Elsőként a beszédaktus elmélet felől, majd az interakciós szociolingvisztika, a beszélés néprajza, a konverzációelemzés, és végül a pragmatika modellje segítségével elemeztem a dialógusokat. A tanulmány elején feltett egyik kérdés az volt, hogy az általam végzett szociopragmatikai mérés miért alkalmas arra, hogy az eltérő etnikai háttérű, de ugyanazt a nyelvet beszélő csoportok közötti nyelvi félreértéseket megmagyarázza és nyelvhasználatukról megfelelő képet nyújtson. A válasz a diskurzus eltérő megközelítéseinek eredményeiből következik: a különböző modellek nyelvről alkotott felfogása (legyen az funkcionális, vagy kognitív alapú) olyan elemzéseket tesznek

lehetővé, melyek eredménye összeegyeztethető a szociopragmatikai mérés eredményeként kapott adatokkal, megállapításokkal.

A második kérdés az volt, hogy a hat elméleti modell közül melyik előfeltevés tudná a leginkább megmagyarázni a pragmatikai hibázások forrását. Mint láttuk, a legátfogóbb magyarázatot a beszélés néprajza nyújtja, hiszen ez a megközelítés felöleli a beszédesemény egészét, és a kultúrák közötti különbségeket mind a beszédaktus elmélet felől, mind az interakciós szociolingvisztika felől meg tudja magyarázni. Sőt még a konverzációelemzés egységei (szekvenciák) is vizsgálati körébe tartoznak.

Ez nem jelenti azt, hogy a pragmatika vagy a relevanciaelmélet megközelítései nem alkalmasak a dialógusok elemzésére, hiszen mint láttuk, ez utóbbiak is lényeges információval szolgáltak, és kultúraközi összehasonlítást is lehetővé tettek. Csupán arról van szó, hogy ez utóbbi területeken nem születtek átfogó empirikus elemzések a pragmatikai hibázásokat illetően, hiszen céljuk nem is empirikus. Az egy másik cikk feladata lenne, hogy a kultúraközi félreértéseket a relevanciaelmélet, illetve egy pragmatikai alapú eszköz-cél elemzés keretében is megvizsgálja.

Melléklet

-2: barát-autó/ elvenni más tulajdonát

- R., hova lett a kisautóm, amivel az előbb játszottunk?
- Nem tudom.
- Dehogynem. Hát még te is itt játszottál velem. Segítsél már megkeresni! Nem látod, R., hogy hol van?
- Nem.
- Segíts megkeresni az én kisautómat! Ugyan hova tűnhetett? Nem te vetted el?
- Nem.
- Én látom, hogy te vetted el.
- *Ez másik. (-2)*
- Hagy nézzem csak! Hát ez az én kis piros autóm. De mé vetted el?
- *Nem a tiéd, hanem hoztam. (-2)*
- Nem, ne hazudj, ez az enyém. Én pontosan megismerem. Nem kellett volna inkább elkérned, hogy játszhasz vele?
- Elkértem. (3)
- De tudod, hogy nem adtam oda, mert azt mondtam, hogy csak az autópályán játszhatunk vele. Nagyon haragszom rád. Add ide!
- *Nem adom. (-2)*
- Add ide! Nem leszek a barátod többé soha. Add ide nekem! Add ide! Ideadod?
- Igen.
- De nagyon haragszom. Ilyen barátom vagy te nekem, hogy elveszed szó nélkül az én autómat, és még le is tagadod, hogy az az én autóm? Na, ilyen vagy? Nem tudsz erre mondani semmit nekem?

2d: tanár/szemüveg / a tulajdon megkárosítása

- Gyerekek, aki nem hetes, azonnal menjen ki sorakozni! Hoppá, Friderika, most látom, mi történik itt?
- *B. elvette az asztalról a tolltartómat, és elkezdünk kergetőzni, és véletlenül lelöktem a szemüvegét. (3/2.d)*
- Ejnye, ejnye, hát hogy tehetél ilyet? Nem tudjátok, hogy a tereben tilos szaladgálni?
- *Véletlen volt. (2.d)*
- De ráadásul nézd meg, még a szemüvegem is leesett a földre! Darabokra törött. Hát mit gondolsz, hogy fogok én ezután olvasni? F., nagyon nagy kárt okoztál.
- *Nem akartam, csak véletlen volt. (2.d/2.d)*
- Hát, bízom benne, hogy csak véletlen volt. Máskor ilyen ne forduljon elő!
- Igen.

1.a: tanár-szemüveg / a tulajdon megkárosítása

- Gyerekek, csak a hetesek maradhatnak benn, a többiek menjenek ki szünetre! Hoppá, P., most látom, mi történik itt? Hogy került a szemüvegem az asztalra? Az asztalról a földre?

- Véletlenül, ahogy így Cs. elvette így a tolltartómat, itt már elkezdett vele futni, már el akartam kérni tőle, csak hogy így véletlenül így futottunk, és akkor megrántottam így a terítőt, és véletlenül lepottyant. (2.d/3/2.d)
- Azt, hogy lepottyant, látod, drágám, de darabokra tört. És hogy fogok én ezután olvasni?
- Majd visszarágasszuk. (4)
- P. ezt nem gondoltam, hogy te nem tudod, hogy a hetesnek hogy kell viselkedni. Nagyon elkeseredtem. Nagyon kár, hogy nem fogadtál szót. Tudsz erre mondani valamit a tanító néninek?
- *Hát, csak borzalmasan sajnálom.* (1.a)
- Hát, remélem, majd valahogy megoldjuk a problémát.

1.c: barát-autó / elvenni más tulajdonát

- Hová lett a kedvenc autóm? Az előbb még itt játszottál velem, D.
- Egy kicsit ki szeretném próbálni. (3)
- De hol van? Azt mondd meg, hogy hol van?
- Most játszok vele. (3)
- De hogy gondoltad, hogy elveszed, mikor én mondtam neked, hogy nem szabad levenni az autópályáról?
- Mert ki szerettem má nagyon próbálni. (3)
- De tudod, hogy megmondtam neked, hogy nem adom oda, mert ez az én kedvenc autóm, amit a nagypapámtól kaptam, mert azt senki nem veheti el. Te azt ennek ellenére mégis elvetted, és ki akarod próbálni. Add ide!
- Jól van, odaadom. (4)
- Nem gondolod, hogy engem most ezzel nagyon megbántottál, D?
- *De. Bocsánat.* (1.c)
- Máskor is előfordul, hogy kérés nélkül elveszed az én játékomat?
- Nem.
- Biztos?
- Biztos.
- Nagyon szomorú vagyok. Nem biztos, hogy most már a barátod leszek.
- *Bocsánat.* (1.c)

Irodalom

- Austin, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen (1990): Univerzálisok a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In: Síklaki, István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Budapest: Tankönyvkiadó, 31-114.
- Foster-Cohen, Susan H. (2004): Relevance Theory, Action Theory and second language communication strategies. *Second Language Research* 20: 289-302.
- Goffman, Ervin (1990): A homlokzatról. In: Síklaki, István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai II*. Budapest: Tankönyvkiadó, 3-30.
- Gumperz, John J. (1982): Discourse strategies. *Studies in Interactional Sociolinguistics* 1 (1985).
- Hymes, Dell (1997): A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh & Síklaki & Terestyéni: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó, 458-496.
- Iványi, Zsuzsanna (2001): A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125/1: 74-93. (<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1251/125106.htm>)
- Jary, Mark (1998): Relevance Theory and the communication of politeness. *Journal of Pragmatics* 30: 1-19.
- Leech, Geoffrey (1983): *Principles of Pragmatics*. New York: Longman.

- Lenci, Alessandro (1995): A Relevance-Based Approach to Speech Acts. In: Fava, E. (ed.): *Speech Acts and Linguistic Research*. Padova: Nemo, 37-53.
- Lerch, Ágnes (2003): A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. In: Németh T., Enikő & Bibok, Károly (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 129-163.
- Mászlainé Nagy, Judit (2007): A bocsánatkérés pragmatikája a kisiskolások körében. *Argumentum* 3: 65-84.
- Németh T., Enikő (2003): A kommunikatív nyelvhasználat elvei. In: Németh T., Enikő & Bibok, Károly (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 221-255.
- Reboul, Anne & Moeschler, Jacques (2005): *A társalgás cselei: bevezetés a pragmatikába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Robinson, Jeffrey D. (2004): The Sequential Organization of 'Explicit' Apologies in Naturally Occurring English. *Research on Language and Social Interaction* 37: 291-330.
- Schiffrin, Deborah (1994): *Approaches to discourse*. Cambridge, USA: Blackwell.
- Schwarz, Monika (1992): *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Tübingen: Francke.
- Searle, John Roger (1992): *Sprechakte: Ein sprachphilosophischer Essay*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Síklaki, István (1990): *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szili, Katalin (2003): Elnézést, bocsánat, bocs. A bocsánatkérés pragmatikája a Magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 127: 292-307.
- Thomas, Jenny (1995): *Meaning in interaction: an introduction to pragmatics*. New York: Longman.
- Wilson, Deirdre & Sperber, Dan (1987): An Outline of Relevance Theory. *Notes on Linguistics* 39: 5-24.
- Wilson, Deirdre & Sperber, Dan (2004): Relevance Theory. In: Horn, L. R. & Ward, G. (ed.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 607-633.